

A téli ünnepkör jeles napjai az örményeknél

A mai kor embere az ősi földművelő kultúráktól örökölte ünnepei rendjét, melyeknek nagyobb része – érthető módon – a téli időszakra esett. Az erdélyi örmények nem voltak földművesek, ünnepeik zömét mégis télen tartották. A lakodalmak nagy részét is a farsang idején ülték meg. Érdemes megemlíteni, hogy az örmény kereskedők – akik egyébként kézművesek is voltak – az év nagy részét lakóhelyüktől távol töltötték, csak a téli hónapokra tértek haza több hónapos útjaikról. Jelenlétük elengedhetetlenül fontos volt a naptári év legjelentősebb ünnepén (újév) és a családi eseményeken (eljegyzés, esküvő, lakodalom). Az eredeti örmény hagyományokat leginkább a téli ünnepekhez kötődő, elsősorban a karácsonyi és újévi szertartásokban és szokásokban őrizték meg.

Az erdélyi örmény karácsonyt az *advent* időszakához kapcsolódó négyhetes (más forrásokban tizennégy napos) *böjt* előzte meg. Ennek célja az volt, hogy a testi megtartóztatás révén tisztábbá és erősebbé tegye az embert, méltóvá arra, hogy ünnepeljen. (Általában minden nagyobb egyházi ünnepet böjt előz meg, még az egyszerű vasárnapokat is a hetenkénti pénteki böjt.) Az örmények böjtje még katolizálásuk után is szigorúbb volt, mint a római egyház előírása szerintié (hiszt pahk). Általában teljes böjtöt tartottak, ami azt jelentette, hogy nemcsak a húsféleségtől, de a tojástól és a tejneműektől is tartózkodniuk kellett az adott időszakban. A böjtölés azonban mennyiségi korlátozást is jelentett: naponta csak egyszer lakhattak jól, ezen kívül még kétszer ehettek, de keveset. Az egyházi előírások szerint általában szerda és péntek voltak böjti napok. Karácsony, illetve vízkereszt után nyolc napig húsnélküli böjtöt kellett tartani (az utóbbi napra amúgy is böjt volt előírva). Húsvét és Pünkösd között minden szerdán és szombaton böjtölni kellett, a böjtszegők a megsabott büntetést a város pénztárába voltak kötelesek fizetni. Amennyiben karácsony szerdára vagy péntekre esett, nem volt kötelező böjtölni.

A karácsonyt megelőző nagyobb ünnep *Szent Miklós napja*. Kultusza Keletről terjedt Nyugatra, de az örmény ünnepkörben nem volt jelentős: a katolikus liturgiában a december hatodikai misén a szent sarakanját éneklik. A gyermekek megajándékozásának szokása európai mintára terjedt el, az ajándék többnyire édesség, cukor, narancs, szárított füge volt. Adataink vannak arról, hogy a XIX. században Szamosújváron és Gyergyószentmiklóson Mikulás-ünnepet tartottak az árvaházakban, a cipőket az ablakba tették, s melléjük szalmát is, Szent Miklós lova számára.

Karácsony

Karácsony ünnepét – a katolikus egyházhoz történt csatlakozás után – az erdélyi örmények december 25-én tartották, noha azt Örményországban évszáz-

adok óta január 6-án ünneplik. Az anyaországi örmény karácsony inkább egyházi ünnep; hiányzik belőle az a családiasság, kedvesség és báj, amik a nyugati karácsonyokat, különösen a XIX. század óta jellemzik. Nyugaton a karácsony középpontjában a kisdéd születése áll, Keleten erősebb motívumként jelentkezik a Mágusok (a Háromkirályok) hódolata. Karácsonyfát Keleten nem állítottak, ez a szokás először a XIX. század végén Konstantinápolyban (Isztambul) kezdett az örmények körében terjedni. A polgárosodott erdélyi örmények körében is ekkor kezdődött el a karácsonyfa-állítás; a szegényebb családoknál azonban még sokáig nem terjedt el a szokás. A feldíszített fa általában február 2-áig állt a lakásban.

A magyarországi örmények nem éjfélkor, hanem délután 5-8 óra között tartottak misét (Bécsi Nagy Breviárium, 1879.), amelyen a Megváltóra vonatkozó Ó- és Újszövetségi igehelyeket olvasták fel. Általános szokás volt, hogy a szertartás alatt a hívek égő gyertyát tartottak a kezükben. Karácsony vigíliáját a rokonok általában együtt töltötték. Ez az ünnep egyébként is a vendégjárás időszakára esett.

A gyermekek megajándékozása általános hagyomány volt; eltérés csak abban mutatkozott, hogy a szegényebb családok gyermekei kisebb értékű és célszerű ajándékokat kaptak. A szokás nem korlátozódott a családi körre. Az erdélyi örmény városokban karácsonykor a szegények között ruháment és tüzelőt osztottak szét. 1800-1848 között szokásban volt, hogy városi előjáróknak, vagy más hivatalos személyeknek is ajándékkal kedveskedjenek. A gyergyószentmiklósi örmény közösségtől Csík-Gyergyó-Kászsónszék főkirálybírája minden karácsonykor nagy mennyiségű és drága ajándékokat: díszes üvegekben ürmösbort, borszéki vizet, déligyümölcsöt, kávé és édességet kapott.

Magyar hatásra terjedt el az erdélyi örmények körében a *betlehemezés*. *Gabányi* János 1936-ban jegyzett fel egy szamosújvári betlehemes játékot, melynek érdekessége az, hogy teljességgel hiányzik belőle a kisdéd és Mária alakja. A következő szereplőkkel

játszották: király, pap, öreg juhász, fiatal juhász, első angyal, második angyal, huszár, kengyelfutó. A játék központi figurája Heródes király, aki meg akarja öletni a szent gyermeket. Az öreg juhász azonban nem engedi, amiért a király megharagszik, de az angyal kibékíti, s végül együtt mennek el Betlehemig. A Gabányi lejegyezte betlehemes eredetileg Háromkirályok-játék lehetett, ez abból is látszik, hogy az egyik angyal így mutatkozik be: „első napkeleti király vagyok”, s a második is hasonlóképpen: „második napkeleti király vagyok”. A betlehemezést az erdélyi örmények bibliai ruhákat utánozó, vagy magyar öltözetben adták elő.

Erdélyi karácsonyi szokás volt a *kántálás*, amit az örmények még moldvai tartózkodásuk idejéből hozhattak magukkal. Hogy átvett szokásról van szó, az is bizonyítja, hogy nem alakult ki gazdag szájhagyományozó műfaj a témában, a kántálás alkalmával ugyanis ősi örmény karácsonyi énekeket (sarakonokat) énekeltek. A XVIII. század elején Verzár *Oxendius* írásban tiltotta meg a gyermekeknek, hogy kántálni járjanak. Tilalma hatására azután felnőttek csoportja járt házról házra a kántor vezetésével. Egyházi himnuszokat énekeltek (*Khorhurd mec jev szkancseli, Ban Asztuco arag jekav avetisz*), s minden háznál pénzt, valamint ajándékokat kaptak. Erzsébetvárosban két kántor vezetésével nyolc tímármester (vatah) ment kántálni előbb a város elöljáróihoz (a főgondnokhoz, bíróhoz, a papokhoz), majd azután két csoportra válva, házról házra. Továbbra is himnuszt énekeltek. A kapott pénzüsszeget úgy osztották el, hogy az elnök nagyobb részt kapjon. Ugyanitt a gyermekek négyesével jártak kántálni az Avediszt énekelve. Nem örmény gyermekek is járhattak velük. (Szamosújváron az „idegenek” nem kántálhattak.) A XIX. században már csak a gyermekek kántáltak: karácsonyi eseményekhez kötődő dalokat énekeltek. Ekkor még örmény volt a kántálás nyelve. A kántálást a városi tanács csak az esti harangszóig engedélyezte. Egy dalrészletet Szongott Kristóf jegyzett le:

*Hiszus gulá,
Pálul cshika,
Phese gedradz,
Na paluladz...
Duvecekh ezbanesz,
Vor ertham panesz.*

Gyergyóban a múlt század végéig karácsony (és húsvét) másnapján a legényegylet tagjai jártak énekelni az örmény családokhoz, ahol pálinkával és kaláccsal kínálták őket. Jelentős adományokat is adtak, ez azonban nem az éneklőké, hanem azé a helyi legényegyleté lett, amelynek vagyónát általában jótékony célra fordították (szegények, betegek segélyezése), de évente ajándékot is vettek belőle a templomnak.

Karácsony előestéjén még böjtös ételek kerültek az asztalra: *szuligleves*, *máhok* (savanyú levesek), *anusabur* (édesleves), főtt tészta olajjal, böjtös töl-

tött káposzta, szőlőlevél (dolma), *dabgadzfaszul* (sült zöldbab). A karácsonyi ételek tekintetében alig van különbség a keleti örmény és az erdélyi örmények asztala között: hússal töltött dolma, disznó- és kappanpecsenye mellett rizses-mazsolás töltött halat szolgáltak fel ilyenkor. Erdélyi étel a huruttal savanyított *akandzsapur* (ángásábur) leves, amelyet csak ünnepi alkalmakkor tálalnak. Nem hiányozhatott az ünnepi asztalról a *daktakhalva* (menyasszonypogácsa), a *pahlava*, és a rózsalevél-édesség sem.

Szokás volt ilyenkor a házszentelés is, mivel azt tartották, hogy a karácsonykor földre jött Üdvözítő szentelt hajlékot kell, hogy találjon. A pap két ministránssal járta sorba a házakat. A családok a legszebb tálba vizet készítettek, s mellé két égő gyertyát helyeztek. A pap a vízbe mártotta a keresztet, és meghintette a falakat, ezután a háziak megcsóolták a keresztet, és a templom számára pénzdományt adtak.

A karácsonyhoz hiedelmek is kötődtek. Általános tilalom vonatkozott az ünnepek alatti munkavégzésre. Ahhoz, aki mégis dolgozni merészelne, úgy tartották, hogy eljön az ördög, megtapogatja a munkáját, és rajta hagyja a keze vörös nyomát. Karácsony éjjelén a hajadon lány kiállt a kapuba, megkérdezte az első arra menő nevét és foglalkozását, hogy megtudja, ki lesz a jövendőbelije. Karácsony éjszakáján a néphit szerint megszólalnak az állatok, aki elrejtőzik az istállóban, meghallhatja beszédüket. Ez az állatok jutalma azért, mert karácsony éjszakáján lehetetlenné melegítették a kisedet.

Fontosnak tartották, hogy férfi kívánjon először boldog ünnepeket, és ne nő lépje át a küszöböt karácsony reggelén.

Újesztendő

Az ismert földművelő civilizációk az évkezdetet vagy a tavaszi napéjegyenlőséghez, a természet ébredéséhez (március), vagy az őszi betakarításokhoz (augusztus-szeptember) kötötték. Az örményeknél a XIX. századig három évkezdet volt ismeretes és elfogadott: január 1. (*kaghand*), március 21. (*amanor*) és augusztus 11. (*navaszard*).

Mindhárom újesztendei ünneplést a családi és rokoni kapcsolatok erősítésére szánták. A rítusok, szokások az élet megújulásához kötődtek, és a gazdasági felvirágzást célozták. Általános volt a vendéglátás; a haragosok még az ünnepek előtt kibékültek. Az emberek felkeresték a rokonokat, ismerősöket, a falu elöljáróit. A szerelmesek, s a menyasszonyok, vőlegények piros almát ajándékoztak egymásnak. A nők a ház bejáratát kereszttel és piros szalagokkal díszítették, a kertben piros ruhát terítettek ki, hogy szerencsés legyen az év. Rituális kenyereket sütöttek az állatoknak, ezzel akarván segíteni a bőséges búzatermést.

A XIX. századi örményeknél nem december 31-én éjfélkor, hanem január elsején reggel kezdődött az újév. A szülők a gyermekeket lefektették, ők viszont

virrasztottak, miközben – többnyire édes, tejes, mézes ételekkel (anusabur, gatnabur, pelte) – megterítették az asztalt.

A január 6-i karácsony miatt Örményországban január elseje még böjti időszakra esik. Ez azt jelenti, hogy az örmény újévi asztal gazdag böjtös ételsort kínál: ánizsos kenyér, befőtt, rizses-mazsolás dolma. Általános szokás volt a vendéglátás, az egyedülállót a legközelebbi rokonok az ünnepi asztalukhoz ültették.

Ajándékot általában a gyermekek kaptak újév reggelén. Később már a felnőttek is megajándékozták egymást (ékszer, gyümölcs, édesség, csecsebecse). „Az asszonyok ilyenkor a legfősvényebb férjüket is adakozónak látják”. Újévkor hagyományosan új ruhát vesznek fel. Az asszonyok kerek süteményt sütöttek, aminek tetejét a nap és hold jelképeivel, valamint vízmintával díszítették. Gyakran pénzdarabot rejtettek a süteménybe; ezt a szerencsekalácsot január első napjaiban kellett felvágni. Így kérdezték egymástól az emberek: felvágátok már az évet? A süteményt annyi részre osztották, ahány családtag volt, és ha fiatalnak jutott a pénzdarab, szerencsét jelentett, ha öreg kapta, akkor közeli halált jósolt.

Az erdélyi örmények január elsejét keleti nemzetársaikhoz hasonlóan ünnepelték. Családi ünnep volt, bőségesen megterített ünnepi asztallal, gazdag vendéglátással. Erzsébetvárosban a XIX. század második felében még élt a kenyérmártás ősi örmény szokása: a családfő legidősebb fiával kiment a legközelebbi folyó partjára, imádkozott, belemártott egy darab házi kenyeret a vízbe, majd hazavitte, és az őt üdvözlő családtagok között kiosztotta, miközben boldog újévet (*snorhavor nor tari*) kívántak egymásnak.

Az erdélyi örmények legnevezetesebb újévi étele a *dáláuzi* (*gozinagh, kozinagh*), ez a mézből és pörkölt dióból készített édesség volt. Szamosújváron dióval, Erzsébetvárosban mákkal készítették. (A *dáláuzi* olyan híresen kedvelt csemegéje volt az erdélyi örményeknek, hogy *Gábrus Zachár* tanító tizenkét versszakos költeményt írt róla örmény nyelven.)

Az erdélyi örmények újévi hiedelmei az Európa más népeivel mutatnak rokonságot. Ezek közül mindössze néhányat idézünk: újévkor jobb lábbal kell átlépni a küszöböt; nem szabad pénzt kiadni és savanyút enni; a szárnyasok evésétől is tartózkodni kell (hátrafelé kapar); a szemetet nem szabad kivinni, mert kidobnák a szerencsét is, a seprűt viszont messzire kell hajítani, mert úgy a baj is eltávozik a háztól.

A kereskedő és iparos foglalkozásukkal kapcsolatos hiedelmek erősen éltek az örmény közösségekben: szigorúan tartózkodtak újév napján (ahogy pénteken és 13-án is) az üzletkötéstől, mert az balszerencsét hozna. Az év eleji üzletkötések legfontosabb dátuma ezért január másodika volt. Szerencsésnek tartották viszont, ha az év (vagy a hét, vagy a nap) első vásárlója férfi volt.

Vízkereszt

A vízkereszt – *epiphania* – a karácsonyi ünnepek utolsó jeles napja. Keleten Krisztus megkeresztelkedésével hozták kapcsolatba, ezért a vízszentelés rítusa tartozik hozzá. Nyugaton a keresztelkedés mellé más bibliai eseményeket is felsorakoztattak, például: a kánai borcsoda, Lázár feltámasztása, a Háromkirályok imádása.

Az erdélyi örmények vízkereszt rítusainak fókuszában a víz – szenteltvíz – állt. A hívek egy fakeesztet vetettek a vízbe, és utána elkezdtek licitálni (Gyergyószentmiklós), hogy ki vegye ki. Természetesen a legtöbbet fizetőt érte a tisztesség; az így befolyt összeget a templom szükségleteire fordították.

A szenteltvízből mindenki szabadon vihetett haza. Ebből ittak hirtelen rosszul esetén, vagy szükség szerint ezzel keresztelték meg gyorsan az újszülöttet, s hintették meg a haldoklót. A házat is meghintették vele a zivatarok idején, hogy ne csapjon belé a villám.

A papok vízkeresztkor is folytatták a házszentelést, mivel karácsonykor nem juthattak el minden-hová.

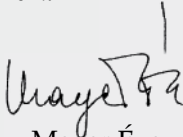
Kedves Barátunk!

Köszönjük, hogy a Filantróp Társaság Barátság Egyesületének – mely a BARÁTSÁG című folyóirat kiadója – juttatta személyi jövedelemadójának 1%-át: 23 755 Ft-ot. A pénzt a lap megjelenítésére fordítottuk. Kérjük, gondoljon ránk ismét, amikor 2014. évi személyi jövedelemadójának 1 százalékáról rendelkezik és kedvezményezettként a Filantróp Társaság Barátság Egyesülete adószámát:

18037511-1-43

tüntesse fel. Zárt borítékban, adóbevallásával együtt küldje meg az Adóhivatalnak. Fontos, hogy Ön a borítékon megadja nevét, lakcímét és adóazonosító jelét is.

Köszönettel és tisztelettel:

Mayer Éva
elnök